

Modalność deontyczna w tekście prawnym Próba analizy porównawczej na przykładzie konstrukcji z czasownikiem modalnym *shall* + bezokolicznik w angielskiej wersji *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* i jej odpowiedników w wersji niemieckiej, niderlandzkiej i polskiej

Deontic Modality in a Legal Text

An Attempt at a Comparative Analysis on the Example of the Construction
with the Modal Verb *shall* + Infinitive in the English Version of the
Universal Declaration of Human Rights and Its Counterparts in the German, Dutch
and Polish Versions

Abstract: In her article, Patrycja Montusiewicz examines constructions with the modal verb *shall* + infinitive in the English version of the *Universal Declaration of Human Rights* and its German, Dutch and Polish versions. She has adopted the semantic category of deontic modality in a legal text the *tertium comparationis*. This comparative study shows the degree to which the analyzed text type is coded with the help of modal signals. Montusiewicz identifies factors independent of the type of text and requiring the use of modal forms depending on the internal nature of the grammatical system. Her main research method is, therefore, a structural and functional analysis based on the hypothesis of categorial convergence when coding the appropriate grammatical functions by units belonging to different layers of the language systems. Her research has shown that the selection of an appropriate equivalent for the expression of deontic modality is not determined by the formal similarity of the source and target language units.

Key words: deontic modality, legal text, comparative analysis

Abstrakt: Przedmiotem niniejszego artykułu jest konstrukcja z czasownikiem modalnym *shall* + bezokolicznik w angielskiej wersji *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* i jej odpowiedniki w wersjach niemieckiej, niderlandzkiej i polskiej. Jako *tertium comparationis* przyjęto kategorię semantyczną modalności deontycznej w tekście prawnym. Studium porównawcze przedstawia stopień, w jakim badany typ tekstu kodowany jest użyciem sygnałów modalnych. Określa czynniki niezależne od typu tekstu, które wymagają zastosowania form modalnych w zależności od wewnętrznego charakteru systemu gramatycznego. Przewodnią metodą badawczą jest zatem analiza strukturalna i funkcjonalna na podstawie hipotezy konwergencji kategorialnej przy kodowaniu odpowiednich funkcji gramatycznych przez jednostki należące do odmiennych warstw systemów językowych. Przeprowadzone badania wykazały, że wybór odpowiedniego ekwiwalentu dla wyrażenia modalności deontycznej nie jest determinowany podobieństwem formalnym jednostek języka źródłowego i docelowych.

Słowa kluczowe: modalność deontyczna, tekst prawny, analiza porównawcza

Modalność charakteryzowano ze względu na wyrażaną przez nią konieczność i możliwość (np. KRATZER, 1981: 39 czy FINTEL VON, 2006: 20–27), jak również na jej powiązanie „ze statusem zdania opisującego wydarzenie” (PALMER, 2001: 1). Różnorodność podejść do zjawiska kodowanego na wiele sposobów we wszystkich językach obecnych na świecie doprowadziła do zróżnicowania wielu typów modalności.

Semantyka czasowników modalnych¹ opisywana jest za pomocą takich leżących u jej podstaw sfer znaczeniowych, jak *konieczność*, *możliwość*, *wolitywność*, *prawdopodobieństwo*, *przyzupuszczenie*, *niefaktyczność*, *żądanie* itd. (por. KOTIN, 2014: 140). Lista rodzajów modalności zawiera następujące kategorie: 1) modalność wolitywna/buletyczna/kupitywna (niem. *bouletische*, *kupitive*) (odnośnie do terminologii zob. MEIER-BRÜGGER, 2002: 262; HUNDT, 2004: 343 i następne, MÜLLER, REIS, 2011: 111) – *Chciałabym tutaj zostać.*; 2) modalność dyspozycyjna (niem. *dispositionelle*) (odnośnie do terminologii zob. np. HOLL, 2010) – *Teraz możemy się iść kąpać.; Mogę się o coś zapytać?*; 3) modalność necesywna (niem. *nezessive*) (por. PAPE-MÜLLER, 1980: 177) – *Piotr musi dużo pracować.*; 4) modalność epistemiczna (związana z mówiącym) i ewidencyjna (związana ze źródłem) (por. m.in. AIKHENVALD, 2004; HUNDT, 2004; DIEWALD, SMIRNOVA, 2010) – *On może/powinien/musi być teraz w biurze.; Dzisiaj może/musi/będzie padać.*; 5) modalność autoewidencyjna (niem. *autoevidentielle*) (związana z podmiotem) – *Skąd chce pan to wiedzieć?*; 6) modalność niefaktyczna (niem. *nichtfaktische*) (por. DIEWALD, 1999: 174 i następne) – *Wczoraj prawie wygraliśmy.*; 7) modalność kontrafaktywna (por. DIEWALD, 1999: 174 i n.) – *Zachowuje się tak, jakby był małym dzieckiem.*; 8) modalność warunkowa faktyczna, niefaktyczna i kontrafaktyczna (sekwencje *gdyby – to*) – *Gdybym miała wczoraj czas, to przyszedłabym do ciebie.*; 9) modalność imperatywna – *Przeczytaj paragraf 9!*.

Do przytoczonego inwentarza rodzajów modalności Michaił Kotin dodaje, a tym samym wprowadza nowy termin – *modalność prawdopodobieństwa* (niem. *verisimile Modalität*) – *Przy tej temperaturze paliwo może eksplodować* (KOTIN, 2012: 141). W przeciwieństwie do modalności dyspozycyjnej, która wyraża zdolność fizyczną do wykonania określonej czynności oraz potencjalne stany wolitywne, modalność prawdopodobieństwa wyraża możliwość zaistnienia określonego wydarzenia wyłącznie w określonych okolicznościach i wynika z czynników zewnętrznych zarówno dla mówiącego, jak i dla podmiotu.

Pierwotnym znaczeniem czasowników modalnych jest „znaczenie obiektywne”, czyli „rdzenne” (z ang. *root modality*; por. KRATZER, 1981, 1991; PALMER, 1986). W odniesieniu do czasowników o semantyce wolitywnej jest to znaczenie chęci lub zamiaru jednostki

¹ Czasowniki modalne języka angielskiego (por. SWAN, 1980: 388): *can; could; may; might; must; will; would; shall; should; ought; need*.

Czasowniki modalne języka niderlandzkiego (wg HAESERYN, Hrsg., 1997: 984): *kunnen; moeten; mogen; willen; zullen; hoeven**. Tanja MORTELMANS (2013: 67) poddaje jednak pod dyskusję zaliczenie do czasowników modalnych czasownika *hoeven*, ponieważ nie jest to czasownik *Präteritopräsens*, ale czasownik regularny (z silnym imiesłowem czasu przeszłego *gehoeven*), który najczęściej łączy się z *te + bezokolicznik*.

Czasowniki modalne języka niemieckiego (por. *Duden Grammatik*, 2009: 556; HENTSCHEL, 2010: 184): *müssen; können; dürfen; sollen; wollen; mögen*.

Czasowniki bądź orzeczniki modalne języka polskiego (por. KĄTNY, 1980: 86–99): *móc; wolno; musieć; powinien/należy/mieć; chcieć*.

będącej podmiotem odpowiedniego zdania. Pozostałe znaczenia rdzenne określane są w literaturze mianem *modalności deontycznej* pochodzącym od gr. *déonta* 'obowiązek'. W tym wąskim znaczeniu do środków kodujących modalność deontyczną należą tylko czasowniki i inne jednostki kodujące obowiązek lub konieczność. W literaturze fachowej mówi się jednak o modalności deontycznej również w odniesieniu do jednostek kodujących między innymi możliwość.

W wielu językach czasowniki modalne kodują jednak również drugie znaczenie, które często (np. HELBIG, BUSCHA, 1999: 131) nazywane jest „znaczeniem subiektywnym”. Takie czasowniki i inne jednostki językowe określane są w literaturze zazwyczaj jako środki epistemiczne, tzn. z gr. *epistēmē* 'wiedzieć' lub deiktyczne (por. DIEWALD, 1991; 1999). Pod względem syntaktyki czasownik modalny w znaczeniu deontycznym odnosi się do podmiotu w zdaniu. W znaczeniu wtórnym, czyli epistemicznym, czasownik modalny nie odnosi się do podmiotu, ale do całego zdania, charakteryzuje bowiem poziom wiedzy mówiącego, który ten ostatni ocenia albo sam, albo (w przypadku modalności ewidencyjnej) na podstawie zaczerpniętych z innych źródeł informacji. John Lyons definiuje modalność epistemiczną jako „any utterance in which the speaker explicitly qualifies his commitment to the truth of the proposition expressed by the sentence he utters”² (LYONS, 1977: 797), a modalność deontyczną jako “the necessity and possibility of acts performed by morally responsible agents”³ (LYONS, 1977: 823).

Analiza środków kodowania modalności w konkretnym tekście jest niemal zawsze uwarunkowana odpowiednim gatunkiem tekstu, a co za tym idzie, stanowi analizę genologicznie relewantną. Genologia tekstowa to w pewnym sensie czynnik nadrzędny w odniesieniu do selekcji środków językowych używanych w odpowiednim gatunku. Za przyczynę tego należy przyjąć/uznać fakt, że gatunek jako forma organizacji tekstu warunkuje wybór środków odpowiadających celom komunikacyjnym nadawcy i oczekiwanych przez odbiorcę. Modalność deontyczna, względnie rdzenna, którą Kai von Fintel określa także (2006) jako modalność okolicznościową (ang. *circumstantial modality*) i która odnosi się do konieczności, przyzwolenia lub obowiązku wynikającego z najwyższego prawa, statusu społecznego lub reguł moralnych (WRIGHT, 1951; PALMER, 2001; FINTEL, 2006), odgrywa najważniejszą rolę w przekazie impulsu informacyjnego zawartego w akcie prawnym, od którego oczekuje się, przede wszystkim, wyrażenia nakazu, zakazu, obowiązku bądź przyzwolenia.

Modalność rdzenna stwarza możliwości określenia świata norm i ocen oraz zorganizowania ludzkich działań w odniesieniu do jednostki lub zbiorowości. Reguły te manifestowane są w badanym tekście, który z punktu widzenia teorii aktów mowy (*speech act theory*) jest aktem deklaracyjnym. „Deklaracja” (łac. *declaratio* – 'ujawnienie', 'obwieszczenie') w nazwie dokumentu oznacza, że jej treść ma charakter stwierdzający, deklaratywny. W klasyfikacji Johna Searle'a (por. SEARLE, 1976) jest on wzmiankowany obok aktów reprezentatywnych, dyrektywnych, komisyjnych i ekspresyjnych. Nadrzędnym celem komunikatywnym deklaracyjnych aktów mowy jest, według badacza, zmiana świata poprzez mówienie (lub

² „każda wypowiedź, w której mówca wyraźnie określa jego zaangażowanie w prawdziwość wyrażanego przekazu” [tłum. własne].

³ „konieczność i możliwość działań wykonywanych przez moralnie odpowiedzialnych sprawców czynności” [tłum. własne].

pisanie) zgodnie z treściami tego, co jest powiedziane lub napisane (por. SEARLE, 1976: 14–15). Akt deklaracyjny zatem to gatunek mowy (tekstu) polegający na tworzeniu nowej rzeczywistości poprzez nadanie tekstowi w momencie jego produkowania i wprowadzenia do obiegu społecznego tzw. legitymizacji instytucjonalnej wynikającej z tego faktu, iż dany tekst reprezentuje instytucje prawomocne do podjęcia odpowiednich decyzji w obszarach ich działalności statutowej. Do aktów deklaracyjnych należą między innymi wyroki sądowe, akty notarialne, akty urodzenia, akty zawarcia małżeństwa, ustawy i uchwały, akty wykonawcze. Wymienione i porównywane akty opierają się na ustawodawstwie krajowym i międzynarodowym, począwszy od konstytucji, ustaw o znaczeniu ogólnopaństwowym, kodeksów cywilnych i karnych itp.

Badany w niniejszym artykule tekst należy do ustawodawstwa międzynarodowego obowiązującego, zgodnie z prawem panującym w krajach demokratycznych, dla wszystkich państw, które podpisały daną *Deklarację*, z tym że prawo międzynarodowe ma charakter priorytetowy w stosunku do ustawodawstwa krajowego. W tekście prawnym unika się z reguły wzmiankowania osób biorących udział w opisywanych procedurach. Teksty te zawierają zazwyczaj szczegółowy opis postępowań określających ogólne warunki i przepisy „poprawnego” z punktu widzenia obowiązującego prawa zachowania się dowolnych osób. Cechy te są typowe dla dyskursu urzędowo-kancelaryjnego, które osiąga się poprzez stosowanie różnorodnych środków językowych – od morfologicznych, po leksykalne i składniowe (por. WOJTAK, 2001: 156–171; MALINOWSKA, 2013: 467–486). Z tego powodu Searle stwierdził, iż niektóre akty mowy zaliczane do klasy aktów deklaracyjnych są zbieżne z aktami reprezentacyjnymi. Teksty takie, jak *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*, zawierają zarówno cechy aktu deklaracyjnego, jak i cechy aktu reprezentacyjnego, w którym wymieniane są ogólne warunki umożliwiające bezpośrednie lub pośrednie działania związane z wykonaniem czynności wymaganych aktem deklaracyjnym (por. SEARLE, 1976: 15–16). Ze względu na wysoki stopień spetryfikowania aktu deklaracyjnego poziom kompozycyjny, decydujący o aspekcie strukturalnym, jest w badanym korpusie realizowany przez wariant kanoniczny w formie preambuły oraz podziału tekstu na artykuły.

Kodowanie efektywności przekazu komunikatu poprzez modalność deontyczną polega na przekazaniu informacyjnego impulsu, czy daną czynność należy wykonać z powinności, świadomie czy z udziałem woli, ponieważ modalność ta dotyczy również przyzwolenia. W przypadku modalności deontycznej konieczność, przyzwolenie lub obowiązek pochodzące od nadawcy zawierają dodatkowo cel, który jest lub będzie motywacją dla odbiorcy (HACQUARD, 2009; KRATZER, 2012; NARROG, 2012). Stosowny przykład można znaleźć w następującym fragmencie – preambuła 3:

Whereas it is essential, [...] that human rights should be protected by the rule of law [...] every individual and every organ of society shall strive by teaching and education to promote respect for these rights [...].

Universal Declaration of Human Rights

Cel, który jest lub będzie motywacją dla odbiorcy, charakteryzuje się rozmytą granicą pomiędzy czasowym, futurystycznym a deontycznym sposobem wyrażania koncepcji *zamiaru* czy inaczej *intencji*. Znaczenie elementu intencji odgrywa ważną rolę w teorii gramatykali-

zacji Joan BYBEE, Revere'a PERKINSA i Williama PAGLIUKI (1994), w której postuluje się, że intencja stanowi bezpośredni etap w rozwoju leksyki czasowników, które predestynują do czasowników posiłkowych wyrażających przyszłość. W języku angielskim czasownikiem, który koduje związek pomiędzy koncepcją przyszłości i modalności, jest czasownik *shall*. W odróżnieniu od starszych gramatyk – we współczesnych gramatykach angielskich nie opisuje się *shall* jako czasownika posiłkowego czasu przeszłego, ale wyłącznie jako posiłkowy czasownik modalny, który wyraża koncept przewidywania (ang. *prediction*). Intencja przekazu *Deklaracji* kodowana jest w tekście źródłowym dominującym użyciem konstrukcji z czasownikiem modalnym *shall* (zgodnie z *US Code Construction Act*, Chapter 311, Government Code, nakaz w amerykańskich aktach normatywnych wyrażony za pomocą *shall* oznacza obowiązek⁴, który w przestrzeni relacyjnej na podstawie umowy (społecznej) wyraża dodatkowo zobowiązanie). Występuje on w preambule 2 oraz w większości artykułów *Deklaracji*, łącznie w dwudziestu siedmiu konstrukcjach. Prezentują to wybrane przykłady (por. Aneks, tab. 1):

preambuła 2	[...] in which human beings <i>shall enjoy</i> freedom of speech
art. 2)	Furthermore, no distinction <i>shall be made</i>
art. 9)	No one <i>shall be subjected</i> to
	<i>Universal Declaration of Human Rights</i>

W wersji *Deklaracji* w języku niderlandzkim widocznym ekwiwalentem czasownika *shall* jest czasownik modalny *zullen*, który został użyty w dwudziestu trzech konstrukcjach. Oto niderlandzkojęzyczne odpowiedniki podanych przykładów w wersji źródłowej:

preambuła 2	[...] waarin de mensen vrijheid van meningsuiting [...] <i>zullen genieten</i>
art. 2)	Verder <i>zal</i> geen onderscheid <i>worden gemaakt</i>
art. 9)	Niemand <i>zal onderworpen worden aan</i>
	<i>Universele Verklaring van de Rechten van de Mens</i>

Użycie czasownika modalnego *zullen* może być powiązane ze wspólnym pochodzeniem oraz pierwotnym znaczeniem angielskiego *shall/should*, niderlandzkiego *zullen* i niemieckiego *sollen*. Germański Präteritopräsens *skulan miał podstawowe znaczenie ‘być winnym, być zobowiązanym’, co później oznacza: ‘być zobowiązanym zgodnie z prawami i postanowieniami boskiego lub świeckiego rządu lub w ramach jeszcze innych stosunków władzy’ (WNT, 1864–1998: 372)⁵. Prototypowe znaczenie deontyczne *shall* i *zullen*, które wyrażają

⁴ Sec. 311.016. “MAY,” “SHALL,” “MUST,” ETC. The following constructions apply unless the context in which the word or phrase appears necessarily requires a different construction or unless a different construction is expressly provided by statute: [...] (2) “Shall” imposes a duty [...].

⁵ nid. ‘verplicht zijn volgens wetten en bepalingen van een goddelijke of wereldlijke overheid of binnen nog andere gezagsverhoudingen’.

ekstrasubiektywny⁶ obowiązek, jest przede wszystkim znane z dziesięciu przykazań, na przykład w: *Gij zult niet doden* ‘nie zabijaj’, ‘nie będziesz zabijał’.

Kolejną istotną kwestią, na którą należy skierować uwagę podczas próby wyjaśnienia użycia *zullen* w miejsce *shall*, jest zagadnienie konceptu czasowego w ramach modalności. W większości gramatyk niderlandzkich, w tym także w WNT, przypisuje się temu czasownikowi zastosowanie zarówno czasowe, jak i modalne. Literatura przedmiotu obejmuje następujące zagadnienia: *futurum* jako kategoria czasowa (por. HAESERYN, Hrg., 1997), jako modalność epistemiczna (por. COATES, 1983), jako modalność dynamiczna (por. GOTTI et al., 2002), jako rodzaj kategorii *postmodalnej* (por. BYBEE, PERKINS, PAGLIUCA, 1994) lub jako *prediction* bez kategorii modalnej (por. MINDT, 1994; PALMER, 2001, HUDDLESTON, PULLUM, 2002). Dywersyfikacja ta jest wynikiem trudności w rozróżnieniu w zdaniach z *shall* i *zullen* pomiędzy „czystym *futurum*” i *futurum prediction* a *futurum* wyrażającym również deontyczny koncept intencji. Okazuje się, że czasowniki *shall* i *zullen* bardzo często mogą jednocześnie wyrażać obydwa koncepty i że nie ma wyraźnych kryteriów ich podziału (PALMER, 1990: 75).

Zaskakujący wydaje się natomiast fakt, że pomimo bardzo podobnej semantyki w żadnym z przypadków w wersji niemieckiej nie użyto jako ekwiwalentu czasownika *shall* w konstrukcji z czasownikiem modalnym *sollen*. Modalność deontyczna wyrażona została natomiast w pierwszym przypadku, w odniesieniu do preambuły 2, czasownikiem w czasie teraźniejszym oraz, w dziesięciu przypadkach, przez konstrukcję strony biernej z czasownikiem modalnym *dürfen*. W niemieckiej wersji tekstu preambuły brak jednostek modalnych, znaczenie konieczności może być odczytane jedynie na podstawie kontekstu. Takich przykładów w niemieckiej wersji *Deklaracji* jest stosunkowo dużo. Wymagają one odrębnego rozpatrzenia, które znajduje się w dalszych częściach artykułu.

Preambuła 2   [...] in der die Menschen [...] Rede- und
Glaubensfreiheit [...] *genießen*

art. 2)   des weiteren *darf* kein Unterschied *gemacht werden*

art. 9)   Niemand *darf festgenommen werden*

Die Allgemeine Erklärung der Menschenrechte

Zgodnie z ustaleniami Herberta Görnera i Güntera Kempckego (GÖRNER, KEMPCKE, 1973: 213) pierwszym znaczeniem *dürfen* jest „Erlauben, – seine Zustimmung geben” ‘Zezwól – wyraż swoją zgodę’. Czasownik ten oddaje podstawowe znaczenie wolitywności nieosobowej instancji (por. CALBERT, 1975: 12; RAYNAUD, 1977: 15). Źródłem modalności może być osoba oraz zasada, instytucja, przeznaczenie, okoliczności. Wariantem pobocznym przyzwolenia jest „zu etwas berechtigt sein” ‘być uprawnionym do czegoś’. Nie ma w tym przypadku osoby udzielającej przyzwolenia, przyzwolenia udziela określony stan rzeczy „auf Grund dessen etwas als berechtigt charakterisiert werden kann” ‘na podstawie którego coś można scharakteryzować jako uzasadnione’ (WELKE, 1965: 106). Również za Gerardem Helbigiem i Joachimem Buschą (HELBIG, BUSCHA, 1994: 131) czasownik *dürfen* ma tylko jeden obiekt

⁶ Termin *ekstrasubiektywny*, który wprowadził BECH (1949), dotyczy faktora modalnego (tu: obowiązku), który nie pochodzi od podmiotu gramatycznego.

tywny wariant modalności, jakim jest *przywolenie* (niem. *Erlaubnis*). Niewątpliwie przyzwolenie różni się od zawartego w anglojęzycznym tekście źródłowym znaczenia ‘świadoma konieczność’ w połączeniu z wolitywnością. Rozwiązaniem pozornego dylematu jest jednak uwzględnienie faktu, że we wszystkich przykładach czasownik *dürfen* występuje w zdaniach z negacją *niemand, kein* lub restryktorem *nur*. W języku niemieckim *dürfen* w połączeniu z negacją lub z partykułą *nur* oznacza nie tylko zakaz jako taki, lecz również (szczególnie w języku urzędowym) pewną normę prawną, która nie pozwala na wykonanie odpowiedniej czynności lub zabrania wprowadzenia pewnych zasad, zmian itp. Dokładnie to samo znaczenie koduje angielska konstrukcja z *shall* i negacją *no one* bądź partykułą restrykcyjną *only*. Z kolei niemiecki czasownik *sollen* (najczęściej w formie trybu Konjunktiv Präteritum *sollte*) z negacją wyraża zupełnie inne znaczenie, a mianowicie polecenie o charakterze rekomendacji (‘lepiej nie...’), które jednoznacznie nie pasuje do badanego gatunku.

Bardziej interesująca jest jednak całkowita rezygnacja tłumacza z przekładu tekstu *Deklaracji* na język niemiecki w niektórych przypadkach, gdy wersja źródłowa zawiera *shall* bez negacji lub partykuły restrykcyjnej, a więc oczekuje się odpowiednika *sollen* z bezokolicznikiem, por. preambuła 2, 9, artykuły 4 (2), 21, 25, 26, 29 (patrz: Aneks, tab. 1). Proponowane tu rozwiązanie tego dylematu wynika z dwóch założeń, w różnym stopniu relewantnych względem adekwatnej interpretacji tego zjawiska. Pierwsze założenie ma charakter mikrolingwistyczny i dotyczy funkcji porównywanych form czasownikowych. Drugi zaś odnosi się do czynników makrolingwistycznych, tj. wykraczających poza granice zdania, i dotyczących wpływu gatunku tekstu na formę stosowanych w nim form gramatycznych.

Z technicznego punktu widzenia zaleca się w takich przypadkach zaczynać od tego ostatniego typu czynników. Mamy do czynienia z tekstem prawnym, a co za tym idzie, każda stosowana forma względem ogólnego tematu tekstu koduje przede wszystkim rzeczywistość pożądaną, a wręcz kreuje poprzez język nową rzeczywistość. W takich warunkach to, co ma nastąpić, może być interpretowane jako to, co na mocy danego tekstu już nastąpiło, już obowiązuje. W tym wypadku można mówić o deontycznym charakterze bazowych treści zawartych w tekście prawnym, również niezależnie od tego, czy sygnały deontyczne zostały w nim użyte. Taka deontyczność niewyrażona strukturalnie jest niewątpliwie nadrzędnym czynnikiem warunkującym interpretację wypowiedzi zawartych w tekście normatywnym.

Jednocześnie trzeba wziąć pod uwagę, iż na poziomie mikrolingwistycznym, czyli pojedynczego zdania, język angielski różni się, po części istotnie, od języka niemieckiego. Czasownik *shall* jest w języku angielskim środkiem kodowania czasu przyszłego, a więc nawet z użyciem w znaczeniu modalnym zawiera jednoznaczny sygnał predykcyjny. Jego odpowiednik niemiecki w sferze kodowania czasu przyszłego to czasownik *werden*, który, jak doskonale udowodnił Theodor FRITZ (2000) w swej monografii, występuje w funkcji indykatora mowy, kodującego zwrócenie uwagi mówiącego na siebie. Ponadto czasownik *werden* ma cechy czasownika modalnego (por. SALTVEIT, 1962; VATER, 1975), ale nie deontycznego, lecz epistemicznego. Czasowniki epistemiczne nie są typowe dla tekstu prawnego, wyrażają bowiem subiektywną ocenę stanu wiedzy mówiącego, a więc w żaden sposób nie mogą być używane do kodowania treści niewątpliwych. Natomiast czasownik *sollen* ma za silną – w porównaniu z bardziej neutralnym angielskim *shall* – cechę modalną i prawie zawsze wyraża (zresztą z użyciem negacji) polecenie lub zalecenie osoby trzeciej. Jego wykonanie ostatecznie zależy od referenta podmiotu. Ponieważ ustawodawca z przyczyn

oczywistych woli unikać takich sformułowań, tłumacz tekstu na język niemiecki preferuje sformułowanie, które brzmi jak twierdzenie bądź ustalenie faktu dokonanego. W danych przypadkach są to wypowiedzi bez czasownika modalnego.

Odpowiednikiem „pozytywnym” (konieczność bezwzględna, przymus) twierdzenia „negatywnego” (zakaz) z *dürfen* w języku niemieckim jest konstrukcja z czasownikiem *müssen* – *Du musst nach Hause gehen* : *Du darfst nicht nach Hause gehen* ‘musisz wrócić do domu’ : ‘nie możesz wrócić do domu’. Właśnie dlatego odpowiednikiem konstrukcji źródłowej (angielskiej) – *shall* + bezokolicznik używanej bez środków negacji lub restrykcji – jest w wersji niemieckiej konstrukcja z czasownikiem *müssen*, por. art. 21 i 26 (patrz: Aneks, tab. 1). Rzadziej występuje tu niemiecki czasownik *sollen* z bezokolicznikiem, por. art. 26 (patrz: Aneks, tab. 1). Powstaje więc pytanie, dlatego tłumacz preferuje raz konstrukcje z *müssen*, a raz z *sollen* jako ekwiwalenty tej samej konstrukcji angielskiej z *shall* + bezokolicznik w znaczeniu ‘trzeba’, ‘należy’. Aby odpowiedzieć na to pytanie, porównajmy odpowiednie konteksty. Analiza dowodzi, iż czasownik *müssen* używany jest wtedy, kiedy kontekst jednoznacznie wyraża bezwzględność wprowadzanej normy prawnej, por. przykłady z art. 21 (1) oraz 26 (3–5) (patrz: Aneks, tab. 1). Chodzi tu o przepisy dotyczące wolnych wyborów demokratycznych, por. art. 21 (patrz: Aneks, tab. 1) oraz wymagania dotyczące zasad edukacji narodowej, a mianowicie jej dostępności, powszechności, obowiązkowości (w odniesieniu do szkoły podstawowej), por. art. 26 (patrz: Aneks, tab. 1). W tych przypadkach odpowiednie przepisy mają charakter bezwzględny i nie zależą od woli lub chęci osób, których one dotyczą. Można je zatem zaliczyć do tzw. norm instytucjonalnych. Natomiast w przypadku z czasownikiem *sollen* chodzi o obowiązujące normy dotyczące nie tylko instytucji, lecz także konkretnych osób (rodziców), a co za tym idzie, mają one raczej charakter poleceń, co koduje właśnie czasownik *sollen*. Język angielski nie zna natomiast tak dokładnego podziału czasowników *müssen* i *sollen* względem dyferencjacji przymusu lub normy bezwzględnej i polecenia. W obu przypadkach jest tu bowiem stosowana konstrukcja z czasownikiem *shall*.

W języku polskim odpowiednikiem omawianych w niniejszym artykule przykładów czasownika modalnego *shall* z negacją jest grupa składniowa z czasownikiem nierefleksywnym nieosobowym (JODŁOWSKI, 1971: 86) *nie wolno*. Występuje ona w dominujących ośmiu przypadkach. Oto przykłady modalności deontycznej z podkreślonymi jej funktorami:

preambuła 2   [...] w którym ludzie *korzystać będą* z wolności słowa i przekonań

art. 2)   *nie wolno* ponadto *czynić* żadnej różnicy

art. 9)   Nikogo *nie wolno* [...] *aresztować*

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka

Wolno w swoim znaczeniu podstawowym wyraża wolitywność wobec agensa obcej instytucji ‘być uprawnionym do czegoś’. Źródłem modalności nie jest tutaj udzielająca uprawnienia osoba, lecz instytucja, zwyczaj, okoliczności itd. Zresztą znaczenie to nie występuje w ani jednym z badanych przykładów. Wersja polska zawiera odpowiedniki konstrukcji z *shall* częściowo podobne do wersji niemieckiej. W przytoczonym wyżej przykładzie z preambu-

ły 2 angielska konstrukcja przetłumaczona została na język polski poprzez czas przyszły, co pokrywa się ze znaczeniem czasu przyszłego wyrażanego przez konstrukcję *shall* z bezokolicznikiem w języku angielskim. Było to możliwe pod warunkiem neutralizacji znaczenia modalności deontycznej, która w tym wypadku nie jest kodowana przez semantykę czasu, lecz wynika wprost z kontekstu w języku prawnym, gdzie zdecydowana większość twierdzeń pełni z klucza funkcję normatywną. W wersji niemieckiej preferowany jest tutaj, jak pokazano uprzednio, czas terażniejszy o wynikającej z kontekstu semantyce normatywnej, przy rezygnacji z konstrukcji *werden* + bezokolicznik. Jest to spowodowane prawie nieodzownym znaczeniem modalności epistemicznej lub „wątku podkreślenia roli mówiącego” (por. FRITZ, 2000) tejże konstrukcji, które jest nietypowe dla tekstu prawnego, w którym zazwyczaj omija się odniesienie do wątków subiektywnych. Zresztą w art. 25 i 26 (patrz: Aneks, tab. 1) wersja polska również nie zawiera sygnału czasu przyszłego i, podobnie do konstrukcji niemieckiej, stosuje jako odpowiednik angielskiej konstrukcji z *shall* czas terażniejszy.

Zdecydowana większość przykładów z *no one shall* została w wersji polskiej przetłumaczona z użyciem konstrukcji *nie wolno* + bezokolicznik, co dokładnie pokrywa się z wersją niemiecką, ponieważ polskie *wolno* + bezokolicznik w połączeniu z partykułą przeczącą *nie* oznacza dokładnie to samo, co niemiecka konstrukcja *nicht dürfen* z bezokolicznikiem, a mianowicie ‘zakaz’, który występuje nie jako negacja pozwolenia, lecz jako negacja nakazu.

Ostatni przykład z art. 26 (patrz: Aneks, tab. 1) zawiera jako odpowiednik angielskiej konstrukcji *shall* + bezokolicznik polską konstrukcję z *mieć* + bezokolicznik w funkcji konieczności bądź normy prawnej. Jest to doskonały dowód na to, że właśnie w tym kontekście, w którym chodzi o obowiązki państwa wobec dzieci z uwzględnieniem woli rodziców, znaczenie bezwzględnej konieczności odczytywane jest jako nieco osłabione i idące raczej w kierunku polecenia aniżeli stanowczego przepisu. To zarazem jedyny przypadek, w którym wersja niemiecka zawiera czasownik modalny *sollen* jako odpowiednik angielskiego *shall*, o czym mowa już była.

Z uwagi na przedmiot analizy oraz ograniczenia przestrzenne w artykule przedstawiono wyłącznie dominujące czasowniki modalne (w wersji angielskiej, niderlandzkiej, niemieckiej) oraz najczęściej występujący czasownik nierefleksywny (w wersji polskiej)⁷. W przedkładanym studium zobrazowano, na podstawie weryfikacji autentycznych danych językowych wyekscerpowanych z korpusu badawczego, że kod słowny różnorodnych języków nie wprowadza zmienności znaczeniowej. Wybór odpowiedniego ekwiwalentu dla wyrażenia modalności deontycznej nie jest determinowany podobieństwem formalnym jednostek języków źródłowego i docelowych. Determinowany jest natomiast znaczeniem danej struktury, które musi być zachowane w językach docelowych poprzez użycie odpowiedniego funkto-ra modalnego. Dodatkowo należy zwrócić uwagę na to, iż częstotliwość użycia środków modalnych różni się w poszczególnych wersjach językowych, gdyż częściowo zależna jest ona od idiolektu, jakim tłumacz posługiwał się, formułując badany tekst, jak również od tradycji sporządzania aktów normatywnych w narodowym obszarze prawnym.

⁷ W badanych wersjach językowych modalność deontyczna wyrażona została również innymi funkto-rami modalności jak: w niemieckiej i niderlandzkiej – partykuły modalne *notwendig* (*-da es notwendig ist*), *van belang* (*-dat het van grootste belang is*); w polskiej – nieosobowe predykatywy modalne, np. *można* (*-nikogo nie można zmuszać*).

Aneks

Tabela 1

	Języki			
	angielski	niemiecki	niderlandzki	polski
<i>Powszechna Deklaracja Praw Człowieka</i>				
Preamb. 2	[...] in which human beings shall enjoy freedom of speech and belief and freedom [...]	[...] in der die Menschen Reden- und Glaubensfreiheit genießen [...]	[...] waarin de mensen vrijheid van meningsuiting en geloof zullen genieten [...]	[...] w którym ludzie korzystać będą z wolności słowa i przeko- nań [...]
Preamb. 3	Whereas it is essential [...], that human rights should be protected by the rule of law	Da es notwendig ist, die Menschenrechte durch die Herrschaft des Rechtes zu schützen	Overwegende, dat het van grootste belang is, dat de rechten van de mens beschermd worden	Zważywszy, że konieczne jest <i>zawarowanie</i> praw człowieka przepisami prawa
Preamb. 9	Proclaims [...] that every individual shall strive by [...]	verkündet [...] damit jeder einzelne und alle Organe sich bemühen [...]	Proclameert [...] opdat ieder individu en elk orgaan zal streven [...]	Aby wszyscy ludzie i wszystkie organy społeczeństwa <i>dążyły</i> [...]
Art. 1	[...] they [...] should act towards one another in a spirit of brotherhood	[...] Sie [...] sollen einander im Geiste der Brüderlichkeit begegnen	[...] zij [...] behoren zich jegens elkander in een geest van broederschap te gedragen	[...] <i>powinni postępować</i> wobec innych w duchu braterstwa
Art. 2	[...] no distinction shall be made [...]	Des weiteren darf kein Unterschied gemacht werden [...]	Verder zal geen onderscheid worden gemaakt [...]	<i>Nie wolno</i> ponadto <i>czynić</i> żadnej różnicy [...]
Art. 4	No one shall be held in slavery of servitude; Slavery and the slave trade shall be prohibited in all their forms	Niemand darf in Sklaverei oder Leibeigenschaft gehalten werden; Sklaverei und Sklavenhandel in allen ihren Formen sind verboten	Niemand zal in slavernij of horigheid gehouden worden; slavernij en slavenhandel in iedere vorm zijn verboden	<i>Nie wolno</i> nikogo <i>czynić</i> niewolnikiem ani <i>nakładać</i> na niego służebność; niewolnictwo i handel niewolnikami <i>są</i> <i>zakazane</i>
Art. 5	No one shall be subjected to torture [...]	Niemand darf der Folter [...] unterworfen werden	Niemand zal onderworpen worden aan folteringen [...]	<i>Nie wolno</i> nikogo <i>torturować</i> [...]
Art. 9	No one shall be subjected to arbitrary arrest [...]	Niemand darf willkürlich festgenommen [...] werden	Niemand zal onderworpen worden aan willekeurige arrestatie [...]	<i>Nikogo</i> <i>nie wolno</i> samowolnie <i>aresztować</i> [...]

Art. 11	No one shall be held guilty [...] Nor shall a heavier penalty be imposed	Niemand darf wegen einer Handlung verurteilt werden [...] Ebenso darf keine schwerere Strafe verhängt werden	Niemand zal voor schuldig gehouden worden [...] Evenmin zal een zwaardere straf worden opgelegd [...]	Nikt nie może być skazany [...] Nie wolno także wymierzać kary [...]
Art. 12	No one shall be subjected to arbitrary interference with his privacy [...]	Niemand darf willkürlichen Eingriffen in sein Privatleben [...] ausgesetzt werden	Niemand zal ondenworpen worden aan willekeurige inmenging in zijn persoonlijke aangelegenheden [...]	Nie wolno ingerować samowolnie w czyjekolwiek życie prywatne [...]
Art. 14	This right may not be invoked in the case of [...]	Dieses Recht kann nicht in Anspruch genommen werden im Falle [...]	Op dit recht kan geen beroep worden gedaan ingeval van [...]	Nie można powoływać się na to prawo w przypadku [...]
Art. 15	No one shall be arbitrarily deprived of his nationality nor [...]	Niemandem darf seine Staatsangehörigkeit willkürlich entzogen werden noch [...]	Aan niemand mag willekeurig zijn nationaliteit worden ontnomen noch [...]	Nie wolno nikogo pozbawiać samowolnie obywatelstwa ani [...]
Art. 16	Marriage shall be entered into only [...]	Eine Ehe darf nur [...] geschlossen werden	Een huwelijk kan slechts worden gesloten [...]	Mażeństwo może być zawarte jedynie [...]
Art. 17	No one shall be arbitrarily deprived of his property	Niemand darf willkürlich seines Eigentums beraubt werden	Niemand mag willekeurig van zijn eigendom worden beroofd	Nie wolno nikogo samowolnie pozbawiać jego własności
Art. 20	No one may be compelled to belong to an association	Niemand darf gezwungen werden einer Vereinigung anzugehören	Niemand mag worden gedwongen om tot een vereniging te behoren	Nikogo nie można zmuszać do należenia do jakiegos stowarzyszenia
Art. 21	The will of the people shall be the basis of the authority of government; this will shall be expressed in periodic and genuine elections which shall be by universal and equal suffrage and shall be held by secret vote or by equivalent free voting procedures	Die Wille de Volkes bildet Grundlage für die Autorität der öffentlichen Gewalt; dieser Wille muß durch regelmäßige, unverfälschte, allgemeine und gleiche Wahlen mit geheimer Stimmabgabe oder einem gleichwertigen freien Wahlverfahren zum freien Ausdruck kommen	De wil van het volk zal de grondslag zijn van het gezag van de Regering; deze wil zal tot uiting komen in periodieke en eerlijke verkiezingen; die gehouden zullen worden krachtens algemeen en gelijkwaardig kiesrecht en bij geheime stemmingen of volgens een procedure, die evenzeer de vrijheid van de stemmen verzekert	Wola ludu jest podstawą władzy rządu; wola ta wyraża się w przeprowadzanych okresowo rzetelnych wyborach, opartych na zasadzie powszechności, równości i tajności, lub na innej równorzędnej procedurze zapewniającej wolność wyborów
Art. 25	All children [...] shall enjoy the same social protection	Alle Kinder [...] genießen den gleichen soziale Schutz	Alle kinderen [...] zullen dezelfde sociale bescherming genieten	Wszystkie dzieci [...] korzystają z jednakowej ochrony społecznej

	języki			
	angielski	niemiecki	niderlandzki	polski
Powszechna Deklaracja Praw Człowieka Art. 26	Education <i>shall be free</i> [...] Elementary education <i>shall be compulsory</i> Technical and professional education <i>shall be made generally available</i> and higher education <i>shall be equally accessible</i> to all on the basis of merit Education <i>shall be directed</i> to the full development of the human personality It <i>shall promote</i> understanding [...] and <i>shall further</i> the activities of the United Nations for the maintenance of peace	Die Bildung <i>ist unentgeltlich</i> Der Grundschulunterricht <i>ist obligatorisch</i> Fach- und Berufsschulunterricht <i>müssen allgemein verfügbar gemacht werden</i> und der Hochschulunterricht <i>muß</i> allen gleichermaßen entsprechend ihren Fähigkeiten <i>offenstehen</i> Die Bildung <i>muß</i> auf die volle Entfaltung der menschlichen Persönlichkeit <i>gerichtet sein</i> Sie <i>muß</i> zu Verständnis [...] <i>beitragen</i> und zu der Tätigkeit der Vereinten Nationen für die Warnung des Friedens <i>förderlich sein</i>	Het onderwijs <i>zal kosteloos zijn</i> Het lager onderwijs <i>zal verplicht zijn</i> Ambachtsonderwijs en beroepsopleiding <i>zullen algemeen beschikbaar worden gesteld</i> . Hoger onderwijs <i>zal openstaan</i> voor een ieder, die daartoe de begaafdheid bezit Het onderwijs <i>zal gericht zijn</i> op de volle ontwikkeling van de menselijk persoonlijkheid Het <i>zal</i> het begrip de verdraagzaamheid [...] <i>beoorderen</i> en het <i>zal</i> de werkzaamheden van de Verenigde Naties voor de handhaving van de vrede <i>steunen</i>	Nauka <i>jest bezpłatna</i> Nauka podstawowa <i>jest obowiązkowa</i> Oświata techniczna i zawodowa <i>jest powszechnie dostępna</i> , a studia wyższe <i>są dostępne</i> dla wszystkich na zasadzie równości w zależności od zalet osobistych <i>Celem nauczania jest pełny rozwój osobowości</i> ludzkiej Krzewi ono zrozumienie [...] <i>popiera</i> działalność Organizacji Narodów Zjednoczonych zmierzającą do utrzymania pokoju
	[...] education that <i>shall be</i> given to their children [...] rights and freedoms [...] <i>can be fully realized</i>	[...] Bildung, die ihren Kindern zuteil <i>werden soll</i> [...] Rechte und Freiheiten voll <i>verwirklicht werden können</i>	[...] onderwijs, welke aan hun kinderen <i>zal worden gegeven</i> [...] rechten en vrijheden [...] ten volle <i>kunnen worden verwezenlijkt</i>	[...] nauczania, które <i>ma być</i> dane ich dzieciom [...] prawa i wolności [...] <i>byłyby</i> w pełni <i>realizowane</i>
Art. 28				

<p>Art. 29</p>	<p>[...] everyone shall be subject These rights and freedoms may in no case be exercised contrary to the purposes and principles of the United Nations</p>	<p>Jeder [...] ist unterworfen Diese Rechte und Freiheiten dürfen in keinem Fall im Widerspruch zu den Zielen und Grundsätzen der Vereinten Nationen ausgeübt werden</p>	<p>[...] zal een ieder onderworpen zijn Deze rechten en vrijheden mogen in geen geval worden uitgeoefend in strijd met de doeleinden en beginselen van de Verenigde Naties</p>	<p>Każdy człowiek podlega Z niniejszych praw i wolności nie wolno w żadnym przypadku korzystać w sposób sprzeczny z celami i zasadami Organizacji Narodów Zjednoczonych</p>
<p>Art. 30</p>	<p>Nothing in this Declaration may be interpreted as [...]</p>	<p>Keine Bestimmung dieser Erklärung darf dahin ausgelegt werden, daß [...]</p>	<p>Geen bepaling in deze Verklaring zal zodanig mogen worden uitgelegd, dat [...]</p>	<p>Żadnego z postanowień Deklaracji nie można rozumieć jako [...]</p>

Źródła

- Die Allgemeine Erklärung der Menschenrechte* [online: <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=ger>; data dostępu 23.02.2021].
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka* [online: <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=pql>; data dostępu 23.02.2021].
- Universal Declaration of Human Rights* [online: [https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/217\(III\)](https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/217(III)); data dostępu 23.02.2021].
- Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* [online: <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=dut>; data dostępu 23.02.2021].

Słowniki

- Duden Grammatik*, 2009: *Duden*. Bd. 4: *Die Grammatik*. Dudenverlag. Mannheim.
- WNT – VRIES M. DE.: *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Martinus Nijhoff. 's-Gravenhage. Digitale versie (1995): *Het Woordenboek der Nederlandsche Taal op CDROM*. AND. Rotterdam. (1864–1998).

Literatura

- AIKHENVALD A., 2004: *Evidentiality*. Oxford University Press. Oxford.
- BYBEE J., PERKINS R., PAGLIUCA W., 1994: *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. The University of Chicago Press. Chicago–London.
- CALBERT J.P., 1975: *Toward the Semantics of Modality*. In: CALBERT J.P., VATER H., eds.: *Aspekte der Modalität*. Verlag Gunter. Tübingen.
- COATES J., 1983: *The Semantics of the Modal Auxiliaries*. Croom Helm. London.
- CHRZANOWSKA E. 1989: *Modality as Represented in the Logical form of Language. A Study in a Semantic Interpretation of English*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków.
- DI EWALD G., 1991: *Deixis und Textsorten im Deutschen*. M. Niemeyer. Tübingen.
- DI EWALD G., 1999: *Die Modalverben im Deutschen: Grammatikalisierung und Polyfunktionalität*. Max Niemeyer Verlag. Tübingen.
- DI EWALD G., SMIRNOVA E., 2010: *Abgrenzung von Modalität und Evidentialität im heutigen Deutsch*. In: Kątny A., Socka A., Hrsg.: *Modalität / Temporalität in kontrastiver und typologischer Sicht*. Peter Lang. Trier, s. 113–131.
- FINTEL K. VON, 2006: *Modality and Language*. In: BORCHERT D.M., ed.: *Encyclopedia of Philosophy*. 2nd ed. MacMillan. New York, s. 20–27.
- FRITZ Th.A., 2000: *Wahr-Sagen. Futur, Modalität und Sprecherbezug im Deutschen*. H. Buske. Hamburg.
- GOTTI M. et al., 2002: *Variation in Central Modals. A Repertoire of Forms and Types of Usgae in Middle English and Early Modern English*. Peter Lang. Bern.
- GÖRNER H., KEMPCKE G., 1973: *Synonymwörterbuch*. Veb Verlag Enzyklopädie. Leipzig.
- HAESERYN W., Hrsg., 1997: *ANS – Algemene Nederlandse Spraakkunst*. (2^e, geh. herz. dr.) Martinus Nijhoff. Groningen.
- HACQUARD V., 2009: *On the Interaction of Aspect and Modal Auxiliaries*. „Linguistics and Philosophy”, Vol. 2, s. 279–315.

- HELBIG G., BUSCHA J., 1994: *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Langenscheidt. Berlin.
- HELBIG G., BUSCHA J., 1999: *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Langenscheidt/Enzyklopädie. Leipzig–Berlin.
- HENTSCHEL E., Hrsg., 2010: *Deutsche Grammatik*. Walter de Gruyter. Berlin–New York.
- HOLL D., 2010: *Modale Infinitive und dispositionelle Modalität*. Walter de Gruyter. Berlin.
- HUDDLESTON R., PULLUM G.K., 2002: *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge University Press. Cambridge.
- HUNDT M., 2004: *Zum Verhältnis von epistemischer und nicht-epistemischer Modalität im Deutschen. Forschungspositionen und Vorschlag zur Neuorientierung*. „Zeitschrift für germanistische Linguistik“ XXXI, Issue 3, s. 343–381.
- JODŁOWSKI S., 1971: *Studia nad częściami mowy*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa.
- KATNY A., 1980: *Die Modalverben und Modalwörter im Deutschen und Polnischen*. Wydawnictwo Uczelnia WSP w Rzeszowie. Rzeszów.
- KOTIN M.L., 2012: *Modalitäten*. In: PAWŁOWSKI G., OLPIŃSKA-SZKIEŁKO M., BONACCHI S., Hrsg.: *Mensch – Sprachen – Kulturen: Beiträge und Materialien der internationalen wissenschaftlichen Jahrestagung des Verbandes Polnischer Germanisten 25.–27. Mai 2012*. Euro-Edukacja. Warszawa, s. 140–158.
- KOTIN M.L., 2014: *Zum Phänomen der kategorialen Konvergenz und zu seiner Relevanz in kontrastiven Sprachstudien*. „Zeitschrift des Verbandes polnischer Germanisten“, s. 151–163.
- KRATZER A., 1981: *The Notional Category of Modality*. In: EIKMEYER H.-J., RIESER H., eds.: *Words, Worlds, and Contexts. New Approaches in Word Semantics*. De Gruyter. Berlin, s. 639–650.
- KRATZER A., 1991: *Modality*. In: STECHOW A. VON, WUNDERLICH D., Hrsg., *Semantik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Mouton de Gruyter. Berlin, s. 639–650.
- KRATZER A., 2012: *Modals and Conditionals: New and Revised Perspectives*. Oxford University Press. Oxford–New York.
- LYONS J., 1977: *Semantics*. Cambridge University Press. Cambridge.
- MALINOWSKA E., 2013: *Styl – dyskurs – komunikacja urzędowa*. W: MALINOWSKA E., NOCOŃ J., ŻYDEK-BEDNARCZUK U., red.: *Przewodnik po stylistyce polskiej. Style współczesnej polszczyzny*. Universitas. Kraków.
- MEIER-BRÜGGER M., 2002: *Indogermanische Sprachwissenschaft*. 8. überarbeitete und ergänzte Aufl. Berlin–New York.
- MINDT D., 1995: *An Empirical Grammar of the English Verb. Modal Verbs*. Cornelsen Verlag. Berlin.
- MORTELMANS T., 2013: *Wie viel Modalverb braucht der Mensch*. „German as a Foreign Language“ No 2, s. 65–91.
- MÜLLER R., REIS M., Hrsg., 2011: *Modalität und Modalverben im Deutschen*. H. Buske. Hamburg.
- NARROG H., 2012: *Modality, Subjectivity and Semantic Change: A Cross-Linguistic Perspective*. Oxford University Press. Oxford.
- PALMER F.R., 1990: *Modality and the English Modals*. 2nd ed. Longman. London.
- PALMER F.R., 2001: *Mood and Modality*. 2nd ed. Cambridge University Press. Cambridge.
- PAPE-MÜLLER S., 1980: *Textfunktionen des Passivs*. Max Niemeyer Verlag. Tübingen.
- RAYNAUD F., 1977: *Noch einmal Modalverben*. „Deutsche Sprache“ Nr. 5, s. 1–30.
- SEARLE J.R., 1976: *A Classification of Illocutionary Acts*. „Language in Society“ V, no. 1, s.1–23.
- SALTVEIT L., 1962: *Studien zum deutschen Futur: Die Fügungen werden mit dem Partizip des Präsens und werden mit dem Infinitiv in ihren heutigen Funktionen und in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. Norwegian Universities Press. Bergen–Oslo.
- SWAN M., 1980: *Practical English Usage*. Oxford University Press. Oxford.

Patrycja Montusiewicz

- VATER H., 1975: *Werden als Modalverb*. In: CALBERT J., VATER H., Hrsg.: *Aspekte der Modalität*. Verlag Gunter. Tübingen, s. 71–148.
- VERSTRAETE J.-CH., 2001: *Subjective and objective modality: Interpersonal and ideational functions in the English modal auxiliary system*. "Journal of Pragmatics" XXXIII, s. 1505–1528.
- WELKE K., 1965: *Untersuchungen zum System der Modalverben in der dt. Sprache der Gegenwart*. Akademie-Verlag. Berlin.
- WOJTAK M., 2001: *Styl urzędowy*. W: BARTMIŃSKI J., red.: *Współczesny język polski*. Wydawnictwo UMCS. Lublin.
- WRIGHT VON G.H., 1951: *An Essay in Modal Logic*. North Holland Publishing Company. Amsterdam.
- US Code Construction Act*, Chapter 311, Government Code [online: <https://statutes.capitol.texas.gov/Docs/GV/htm/GV.311.htm>; data dostępu 23.02.2021].